

CERUZASOROK A ZENTAI CSATÁRÓL

S Z E L I I S T V Á N

„A feltárt valóság megbízhatóan pontos bemutatására elengedhetetlenül szüksége van minden társadalomnak, közösségnek, sőt egyénnek is, ha nem óhajt saját jelenében szélütöttként tapogatózva emlékezetkiesésben élni. (. . .) A múltat vállalni emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongás és öncsonkítás nélkül, nem gyengeség, hanem az erő jele, és egyben forrása is.”

(Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei. 1987)

Nem ennek a folyóiratnak a hasábjaira tartozik, még kevésbé a műkedvelő történész dolga, aki e sorokat rója, hogy a maga igazi jelentőségéhez méltóan értékelje e háromszáz esztendősi történelmi eseményt, vagy hogy az igazságtétel szándékával szóljon róla ezen a kerek évfordulón. A legkevésbé pedig azt érzi feladatának, hogy a tudomány nevében ítélkezzen a jubileum ürügyén közzétett szövegekről, vagy pedig az avatott műértő nézőpontjáról az alkalom szülte művészi produkciók fölött. Arra azonban erkölcsi parancs kötelezi, hogy szavát tegye bizonyos észrevételeit, mégpedig családja több évszázados zentai gyökérzete jogán, s egy közösségi morál diktálta kényszerből, aminek nyomasztó terhétől immár 75 éve képtelen megszabadulni. A mondottak miatt az alább következők inkább csak afféle „ceruzasorok”, ha nem is Petrarca könyvében (amibe nagy költőnk jegyezte a „nem szeretettek” zokszavait és panaszát), hanem a történelemkönyvön, amelyről tudva van, hogy lapjain nem mindig a *történettudomány*, hanem jóval számosabb esetben

a történetírás üli triumfusát. Mindennek folytán pedig e sorokban bizonyára jóval több lesz az alanyiség eleme és mozzanata, mint amennyit megengedhetne a tárgyról szóló alkalmi megemlékezés, még ha többrendbeli kapcsolat fűzi is íróját a tárgyahoz.

Amióta egy kiváló közírónk könyvében először találkoztam a nála is már-már jelképi jelentéssel felruházott „történelemközel” fogalmával, egyre nyugtalanítóbban kísért a gondolat, hogy a magam és közvetlen hozzátartozóim életében (egy kevés – talán megbocsátható – történelemmisztikával) megkíséreljem megvizsgálni e „történelemközelség” szimbolikájának valós, gyakorlati nyelvre fordított jelentését, hisz erre családom nemcsak közelebbi, hanem – Bod Péter *Magyar Athenas*ának tanúbizonyága szerint – távolabbi felmenőinek a sorsa is úgyszólván predestinál: apám a kiegyezés közelében született, anyám a millennium előestéjén, magam pedig karnyújtásnyira Trianontól. Ide nem tartozó elemző eljárásokkal ki is mutathatók e „történelmi áthallás” jelenségei személyi sorsunkban (Szemlér Ferenc meg is teszi a *Mirigy esztendeje* című művében), s ha ehhez még hozzáadjuk azt a történelmi véletlent is, hogy a szeptember 11-én lezajlott zentai csata egyben e jegyzet írójának a születésnapja is, akkor némileg mégis menthetőnek látszik a történelmi misztika fenti emlegetése. Erre egyébként hite szerint az is feljogosítja, hogy a csata óta lepergett roppant időnek éppen egynegyed részét vette immár a vállára, ily módon pedig – nolens volens – a történelmi felelősség terhének egynegyedét is. Az alábbi sorok szubjektív hangvétele mégsem a személyes motívumokban keresendő; a jegyzet írója inkább a felelősség terhét átérezve panasolja fel a kései utódok méltatlan voltát a jeles évfordulóhoz, illetve történelmünk e nagy eseményéhez, amely sokkal inkább rászolgál a „népek csatája” megnevezésre (noha az majd csak egy jó évszázad múlva következik el), mintsem arra, hogy holmi végvári csatározás és vitézkedés nivóján emlegessék, amire, mint az „idegen nemzet” történelmére tartozó esemény bagatellizálására, szintén van példa mértéket vesztett napjainkban. Korunk jó nevű, akadémiai körökhöz tartozó kutatójának a megítélése szerint ugyanis (arra a kérdésre vonatkozóan, hogy miben látja a szakma teendőit e jubilaris esztendőben) „a tudománynak itt már nincs semmi teendője, mert már mindent feltárt, napfényre hozott, amit erről tudni

Magyarai Rieder Lovász
Magyarai Rieder Lovász
 Mentai Működés 1697. Ezzeny. 11. 7. 1700.
 1. Mentai Működés. 2. Eugenia Herceg és Generáljába. 3. c. by Astronómia. 4. c. k. Gyula
 vialkodi Működés. 5. c. k. De sántyodi Herceg Tábor. 6. k. két sántyodi Bateria. 7. c. k. gyula. 8. c. k. 3. k. Török
 hálott Török. 9. c. k. Török Török. 10. c. k. Török Lovász. 11. c. k. Béta. 12. Török. 13. c. k. Török.

kell”. E válaszból aztán olyasmire is következtetni lehet, hogy az aktuálpolitika által orientált ember számára nem időszerű a tárgyvaló foglalkozás. Nagyon történelmietlen gondolkodásra vallana a részünkről is, ha éppen napjainkban, a liberális polgári szemlélettel és történetfelfogással szembehelyezkedő újszerű nacionalizmusok évadján várnánk el a jubileumi alkalom mérlegkészítőitől, hogy a méltányosság, az elfogulatlan és objektív tudományosság álláspontjáról mutassanak rá a térség népeinek sorsát nemzeti megkülönböztetés nélkül egyaránt mélyen befolyásoló, sőt eldöntő csata jelentőségére. De így van ez manapság történelmi gondolkodásunk teljes mélységi tagoltságában is, legyen szó akár Buda, akár Nándorfehérvár visszavételéről, mint ahogyan a Rigómezőről, meg a mohácsi csatamezőről komponált retorikai gyakorlatokban is. Miért lenne hát éppen Zenta, s a két évre rá bekövetkezett Karlóca, a kivétel? Pedig érdemes lett volna már korábban is végiggondolni a „népek csatájának” mondott lipcsei csata az imént korántsem találomra fölemlített analógiáját, mert akár intő példaul is szolgálhatott volna az elkövetkező századok számára. Ugyanis éppen a „mi” 1697-es csatánkat előzték meg, majd pedig követték, a nagy embertömegeket megmozgató vándorlások, telepítések, újratelepítések, újszerzeményi birtokbaiktatások, birtokelkobzások, száműzetések, a diplomáciai csapdaállítások, a privilégiumok uralkodói érdekeket szolgáló osztogatása és sok más, amiről a „nemzeti” történetírók és történelemkönyvek csak éppen érintőleg szólnak, holott . . . Nem egyféle „előképe”-e ez annak, hogy jó 100 év múlva, 1813. október 19-én az osztrák–orosz–porosz stb. szövetségesek végleg megtörik a zsarnoki hatalom eszközévé züllött, egykor az európai népek felmentőjének pózában tetszelgő grande armée erejét, két évre rá, 1815-ben pedig összeült a győztesek bécsi kongresszusa, s megteremti a Szentszövetséget, a nemzeti szabadsámozgalmak megfékezésének leghatékonyabb eszközét, amely egyenesen a nemzetközi politikai reakciónak a liberális polgárság alkotmányos törekvései ellen és annak elfojtására irányult. Ez aztán ismét szülőanya lett a tizenkilencedik század első felében kibontakozó mozgalmaknak, végső soron 1848-nak is. Nem csoda hát, ha a különböző érdekeltsgű nemzeti szempontoktól befolyásolt történetírói gyakorlat más-más úton közelíti meg reflexióink tárgyát, s az esemény értékelésében eltérő

mozzanatokra helyezi a hangsúlyt, másokról viszont a nem szólást tartja célszerűnek.

Látszólag pusztán módszertani differenciákról van szó. Vannak, akik a pozitivizmus nálunk is már jó másfél évszázada honos eljárásával ma is úgy vélnek eleget tenni a tudomány megkövetelte „objektivitásnak”, hogy az ütközet jelentőségét az európai hadtörténetben egyébként valóban pártját ritkító méretű, impozáns és egyidejűleg ijesztő mennyiségi mutatókkal illusztrálják: a felvonuló seregek lélekszámával, az ágyúk, a hadiszekerek, sátrak, tevék, lovak, vágóállatok, kincstári érték-tárgyak, aranydukáttal tömött zsákok számbavételével; szétszórt hullák, elesett basák és vezírek, hadifoglyok, sőt rabul ejtett háremhölgyek seregszemléjével, bandériumok, megsemmisített lovas- és gyalogezredek felsorolásával, a hadra kelt seregek szárnymozdulatainak részletes leírásával, a háborús makro- és mikrovilág teljességének a bemutatására törekedve. S mindezt anélkül, hogy a történetíró a humán történelem legalapvetőbb követelményeire akárcsak egy oldalpillantást is vetne: van-e s mi a célja, oka, értelme, következménye e beláthatatlan anyagi, szellemi értékek felhalmozásának, latba vetésének és elpusztításának.

Van aztán, aki a dinasztikus történetírás hőskultuszának szellemében dicséri a szövetséges seregek nemzeti korpuszainak a helytállását s vezénylő tábornokainak erényeit a panegirisz szintjére alacsonyítva az egyesült európai hadak jobb sorsra érdemes vezéreit.

Nem csodálkoznánk, ha mindezt az általunk meghaladottnak minősített szemléletű történetírók műveiben olvasnánk. Pörlekedő kedvünk akkor támad fel, ha e már túlélte, kicsinyes, szűk látókörű szemlélet újra támad mai szerzőknél is. Valójában tehát nem is Ugróczy Ferenc *A zentai ütközet* címen 1816-ban írt könyvének a tételeivel van vitánk, hanem korunk történelemszemléletének egy sajátos torzulásával, illetve azokkal a mai szerzőkkel, akik a nemzeti romantika historaigráfusaihoz hasonlóan saját koruk tendenciáit igyekeznek belevetíteni a történelmi jelenségekbe. Ennek az a következménye azután, hogy hazai történetírásunkban (főleg pedig a napipolitikai használatra rendelt fogalomtárunkban és annak hatóeszközei között) tetemesen nagyobb az ázsiója a nemzeti csatavesztéseknek, s persze nagyobb azok anyagiakban kifejezett forgalmi értéke is, mint az Európára szóló diadalnak. A Gazi-

mesztán és Zenta között vont párhuzam rendkívül instruktív példája lehet ennek. De itt, e ponton már egészen messzire kerültünk a történetírás problémavilágától, a történettudomány tartományától, az eszmei szféráktól, és átléptünk a pragmatikus történelemszemlélet felségterületére, de ami már kívül esik gondolatvezetésünk etikai határain.

Zárjuk ezt a jubileumi évforduló jegyében fogant elmélkedésünket azzal a gondolatsorral, amit írásunk mottójául választott szövegének szerzőjéről mintegy tíz éve fogalmaztunk meg, ha már véleményünket azóta sem volt okunk, alkalmunk és lehetőségünk felülvizsgálni:

„Hazai művelődéstörténeti kutatásaink tartalmait és kérdéskörét körvonalazó munkánk során magunknak is szembe kellett néznünk az olyanféle fölfogásokkal, amelyekről Kosáry is említést tesz, s amelyek abban a groteszk, majdnem nevetséges kijelentésben csúcsosodnak, hogy »a történészek baja, hogy a múlt felé fordulnak«. Úgy látszik, hogy másutt is, és még mindig, a régiek bölcs felismerésére kell hagyatkoznunk, miszerint kevés értelemmel kormányozzák a világot. Annak idején azzal érveltem e képtelenségre, hogy bűnös könnyelműség lenne nem okulni azon, amivel ingyen szolgál a történelem. Ezt persze ma is hiszem, mindössze abban vagyok kénytelen korrigálni egykori önmagam, hogy »ingyen«. Ma már tudom, hogy a történelmi tényanyag, a bizonyításra nem szoruló materiális igazságok sem mindig tartoznak a történelem evidenciái közé, s hogy azokért is áldozatot kell hozni. A történelemnek azonban nem is a múlttal gyűlt meg a baja eddig sem, hanem a történetírók alvilágával, a múlt önkényes interpretálóival, tagadóival, elhallgatóival, következképpen kisajátítóival és hamisítóival. Ne beszéljünk ezúttal a kérdés történetfilozófiai vonatkozásairól, s ne hivatkozzunk a könyvvetők, a képrombolók, múzeumgyűjtogatók, puritánok és álforradalmárok példájára: a közelebbi és távolabbi múlt csöstül kínálja a kézenfekvő tanulságokat: a vandalizmus csak olyan korokban és társadalmakban tudott előre kapni és felülkerekedni, amelyekben elhalványodott, kiveszett a történelmi kultúra képe. A diktátoroknak előbb mindig a történelmet kellett az útjukból eltakarítaniuk, »megrendszabályozniuk« és diszkriminálniuk, hogy a hatalom birtokába kerülhessenek. Nérótól Hitlerig.”